

Bírálat

*Elekes Zsuzsanna: AZ IFJÚKORI DROGFOGYASZTÁS EPIDEMIOLÓGIÁJA
Egészségkárosító magatartások elterjedtsége és társadalmi-demográfiai jellemzői
középiskolások körében végzett kutatások alapján*

című akadémiai doktori értekezéséről

A disszertáció egy, a népegészségügy szempontjából igen lényeges kérdéskörrel, a fiatalok egészségkárosító magatartásformái közül az alkoholfogyasztással, a dohányzással, valamint a kábítószer használatával foglalkozik, azokat korábbi, majd egy 2007-es ESPAD vizsgálatok alapján elemezve. Analizálja a kilencvenes évek második felében, valamint az utóbbi évtized végén fennálló állapotokat, s leírva egyes, az említett időszakban bekövetkezett változások trendjeit.

Ennek értelmében a témaválasztás egyértelműnek fontosnak tekintendő, hiszen olyan új adatokat tárhat fel, melyek lehetőséget nyújtanak felnövekvő nemzedék egészségét veszélyeztető tényezők megismeréséhez, s arra alapozva a megelőzéshez szükséges lépések kidolgozásához is. A disszertáció témája a szükséges analízisek elvégzéséhez egyértelműen magas szintű előzetes szakmai tájékozottságot, kellő tárgyi, statisztikai-analitikai ismereteket igényelt.

Ami a formai – s a részben tartalmi – vonatkozásokat illeti, azokkal kapcsolatban az alábbi megjegyzéseim vannak:

A disszertáció 179 számozott gépelt oldalból áll, 58 ábrát, 16 táblázatot, valamint 170 irodalmi hivatkozást tartalmaz (az utóbbiakba beletartoznak a jelölt saját közleményei is). Az anyag 13 számozott fejezetből, valamint a nem számozott fejezetként szereplő irodalomjegyzékből áll.

A disszertáció egyes fejezeteinek egymáshoz viszonyított aránya jó, a jelöltnek az anyag feldolgozásával kapcsolatos elképzeléseit kellően tükrözi. A szöveg általában jól megfogalmazott, világos. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyes helyeken nem pontosan értelmezhető, így például a 3. fejezet szövege, melyet megfogalmazásilag még egyszer áttekintve, talán egyértelműbbé lehetett volna tenni. A disszertáció többi részével kapcsolatban ilyen felvetésem nem merült fel.

Főleg az anyag első részében elég sok a gépelési hiba, melyek nem, vagy alig értelemzavaróak, de ezeket is ki lehetett volna javítani.

Formai megjegyzés, hogy az elfogadott tradíciók szerint az ábrák címe mindig a kép alá, a táblázatoké viszont a kép fölé írandók; a disszertációban ez az ábrák esetében nem így történt, hiszen azok címe felülre került. Ez ugyan tartalmilag nem zavaró, csak épp a szokásoktól eltér. Hasonlóan, kicsit furcsa volt – megint a tradíciókhoz viszonyítva – a táblázatok elnevezése, mert azokat a disszertáció „x. tábla” elnevezéssel illette. Az opponens ilyen variációval mindeztáig nem találkozott.

Őszintén szólva, a szövegben nem sikerült megtalálni a logikát egyes irodalmi hivatkozások esetében. Nem volt érthető ugyanis a (Kovács, Óri im.: 74) [4. oldal] variáció, ugyanúgy, mint amikor (Järvinen és Room i.m., ...) [12. oldal] szerepel, s legkevésbé az (im: 177), (im: 239), (im:180) stb. Tekintettel arra, hogy az opponens maga nem szociológus, s ezért nem lehet abszolút tájékozott a szociológiai szakirodalmi szokásokkal, ebben a vonatkozásban érdeklődött ilyen végzettségű s aktívan publikáló kollagáktól, akik azonban e tekintetben szintén nem tudtak konkrét tényeket mondani, legfeljebb megpróbáltuk közösen

értelmezni ennek az esetleges lehetőségeit. Célszerű lett volna – ha már használva volt – a disszertáció elején ezen idézési variációnak értelmezést adni.

Az opponensből olvasás közben szubjektív reakcióként nem váltott ki pozitív érzést a 3., 11., 22. ábra, melyek esetében a vízszintes és függőleges tengelyekhez tartozó numerikus értékeket alig lehetett elolvasni. Hasonló problémák merültek fel a 8., 9., 14., 21., 24. ábrákon levő kartogramok esetében, ahol a színekhez tartozó számértékek gyakorlatilag csaknem olvashatatlanok. Ami pedig áttekintés szempontjából az opponens számára leginkább problémát jelentett, azok a 35-40. ábrák, ahol a szövegben leírtaknak vizuális követéséhez, az ábrákon az egyes csoportokat reprezentáló, bár egyébként jól színezett értékek összevetése kifejezett nehézséget okozott. Az említett ábrák nagyobb méretben történő megadása az olvasó számára ezt lényegesen könnyebbé tette volna.

A disszertációval kapcsolatos tartalmi megjegyzéseim a következők:

Az 1. fejezetben, a Bevezetésben megfogalmazásra kerül a téma indokoltsága, valamint az, hogy milyen megfontolás alapján történt az adott elemzés tárgyát képező korcsoport kiválasztása. Az itt leírtak jól előrevetítik a későbbiekben tárgyalásra kerülő anyagot.

A 2. fejezet, „Az értekezés céljai” öt pontban foglalja össze azokat az alapvető elveket, melyek alapján, deskriptív módon kerülnek a későbbiekben vizsgálatra a magyarországi 2007. évi ESPAD felmérés adatai, hozzátéve ehhez az előző években történt, hasonló vizsgálatok eredményeit, s összevetve azokat egyes nemzetközi, illetve európai értékekkel. A disszertációban megfogalmazottak leíró jellegére itt egyértelmű utalás történik, s ez a megközelítés a későbbi fejezetekben lényegében egyértelműen megnyilvánul. Ezzel kapcsolatban azonban bírálatom végén szeretnék egy megjegyzést tenni.

A 3. fejezet irodalmi adatok alapján elemzi mindazokat a változásokat, amelyek az utóbbi időszakban a fiatal korosztálynak a veszélyes szerek fogyasztásában bekövetkeztek. Ez lényegében – bár mint korábban utaltam rá, az olvasó számára nem mindig egyértelmű logikai rendszerben – összefoglalja azokat az irodalmi adatokat, melyek az ifjúság létkörülményeiben lezajlottak, elemezve – különös tekintettel a veszélyes anyagok/drogok használatára – mindazokat a következményeket, melyek megfigyelhetők. Külön rész foglalkozik azokkal a problémákkal, melyek a 90-es évek eleje, a rendszerváltás óta a hazai felnövekvő nemzedékek életmódi, oktatási, munkaerőpiaci stb. érintettsége kapcsán megjelentek. A fejezet ezen részét kompaktabbnak, a hazai szituációt pontosabban elemzőnek tartom.

A kutatás módszereit tartalmazó 4. fejezet lényegében a 2007. évi ESPAD vizsgálat sajátosságait írja le; ezzel kapcsolatban megjegyzésem nem merült fel.

Az 5. fejezet a szerfogyasztás elterjedtsége és időbeni változásai témakört tartalmazza. A dohányzással kapcsolatos elemzésnél (40. oldal) nem világos – mivel erre semmi utalás nem történt –, hogy a magyar fiatalok, azaz az ESPAD-dal elemzett korosztály tagjait miért az európai súlyozatlan átlaggal veti össze a disszertáns, hiszen ez a két csoport így lényegében nem összehasonlítható.

Az alkoholfogyasztás főbb jellemzőinél (46. oldal, de máshol is) többször szerepel az italfajtánkénti fogyasztási gyakoriságnál a „legelterjedtebb, leggyakoribb” szó, több fajta esetében is, márpedig „leg-”, csak egy dolog lehet. Ez főleg azért nem érthető, mert itt összesen négy italféleség sorrendiségéről van szó.

Milyen megfontolás alapján történt az alkoholtartalom kiszámításánál a 46. oldal lábjegyzetében szereplő százalék használata. Ez annál is inkább felvetendő kérdés, hiszen pl. a különböző bolti tömény italoknak sem csak 40 % az alkoholtartalma, nem is beszélve a különböző „home made” pálinkaféleségekről, melyet azért az ifjúság szintén fogyaszt.

Több helyen szerepel (pl. 7. ábra) a „tisza szesz ml” megfogalmazás, mely helyett talán pontosabb lett volna az abszolút alkohol/etanol/etilalkohol szó használata.

Összevetve a 48. oldal második és harmadik szakaszában leírtakat a 49. oldalon levő két ábrán szereplő adatokkal, azok nem egészen fedik egymást. Már csak azért sem, mint erre a 9. ábra esetében – lábjegyzetben – utalás történik, mert az ott szereplő értékek nemcsak a fogyasztókra, hanem valamennyi válaszolóra vannak kalkulálva, míg értelmezésem szerint a hazai adatok a fogyasztókra vonatkoztak.

A 9. ábrán, mely tulajdonképpen irodalomból került a disszertációba, a fogyasztott alkohol értéke cl-ben van megadva. Célszerű lett volna (bár ez nyilvánvaló) a szövegben, az erre való hivatkozásnál megjegyezni, hogy ez megegyezik a nálunk használt ml-rel.

Az 51. oldal utolsó szakaszában szereplő, a „fogyasztás alapján a nemek közti különbségek ma is egyértelműek” szöveg lényegében ellentmond a 12. ábrán szereplő értékeknek, tekintettel arra, hogy ott szinte azonos a két nem havi prevalenciája, mint erre az 51. oldal második szakaszában megfogalmazott, „a fiúk és lányok havi gyakoriságú alkoholfogyasztása alig különbözik” utal.

Nem érthető az 52. oldal lábjegyzetében megfogalmazott, „a mennyiségi adatok nem összehasonlíthatóak a korábbi évekkel” szövegrész, melynek oka, hogy ugyanazon oldalon összevetések történnek a különböző ESPAD felmérések adatai vonatkozásában. Lehet, hogy a lábjegyzet az 1995 előtti értékekre vonatkozik, ha azonban ez így van, akkor ezt pontosan kellett volna megfogalmazni.

A drogokkal foglalkozó fejezetben (5.3.) a 62. oldalon ismételt előfordul a már jelzett „leg-” megfogalmazási probléma.

Nem világos, hogy a 64. oldalon a szövegben felsorolásra kerülő országok esetében, „Szlovákia, Oroszország (Moszkva), Litvánia”, miért szerepel az orosz főváros neve. Tudomásom szerint pillanatnyilag csak egy Oroszország van, s azt külön nem kell pontosítani.

A 67. oldal első szakaszában megfogalmazottak részben ellentmondanak a 24. ábra kartogramján feltüntetett értékeknek, mert például Finnországban is ugyanannyi a gyógyszer és alkohol együttes fogyasztása, mint a felsorolt államokban.

A 67. oldal utolsó sorában szereplő 69. ábra nincs a disszertációban.

Áttekintve a 3. táblázat értékeit, nem értelmezhető a 71. oldal alján megfogalmazott azon adat, hogy az ESPAD alapján a lányok kétszer annyian próbálnak ki szert, mint a HBSC vizsgálatban szereplők. Tudniillik ez az érték a táblázat egyes sorainak összevetésekor numerikusan nem jön ki. Más kérdés, hogyha összesítjük az összes variációt, akkor ez az érték valóban igaz (utolsó sor), de ez nem így került megfogalmazásra.

A 6. fejezetben leírtakkal kapcsolatban nem merült fel megjegyzésem.

A 7. fejezet esetében, összehasonlítva ezt a többivel – bár a leírtak nem kifogásolhatók –, relatíve hosszúnak tartom a felvezető szöveget.

A 7.2.1. alfejezetnél, amely a szerfogyasztást elemzi a szülők iskolai végzettsége alapján, néhány metodológiai kérdésem merült fel. A mintában szerepel a legfeljebb 8 általános iskolai osztály kategória; volt-e, mennyi, s hova sorolódtak azon fiatalok adatai, ahol a szülők egyike vagy mindkettő nem rendelkezett még 8 általánossal sem. A vizsgált összpopulációban, méreténél fogva ugyanis feltétlenül kellett ilyeneknek lenniük.

Mi indokolta a „befejezetlen főiskola” kategória létrehozatalát, tekintettel arra, hogy ezen egyének befejezett középfokú oktatással rendelkeznek. Ráadásul az sem mindegy, hogy a befejezetlenség az első szemeszter vagy esetleg több évi tanulmányok után következett be.

Magyarázat nélkül nem értelmezhető a „nincsen apám; nincsen anyám” kategória, hiszen ennek háttérben lehet tényleges szülőnélküliség (pl. elhalálozás miatt), de olyan szituáció is, hogy nem élnek együtt. De ez az utóbbi nem jelent abszolút „nincs”-et, legfeljebb a kapcsolattartás különböző variációit. Arról nem is beszélve, hogy ez a „nincs” egészen

különbözőképpen kell, hogy érvényesüljön az eltérő szintű képzettséggel rendelkező másik szülő esetében.

Lehet, hogy az ESPAD vizsgálat jellege nem tette lehetővé a család lakóhelyének településtípusa mellett annak elemzését, hogy az illető korosztályhoz tartozó fiatal iskolája (gimnázium, szakközép, szakiskola, felsőoktatási intézmény) milyen lokalizációs viszonyban áll a tényleges lakóhelyhez képest. Abban az esetben például, ha valaki középiskolás kollégiumban élve végzi tanulmányait, megítélésem szerint a lakóhely, mint befolyásoló tényező feltételezhetően másodlagosnak tekinthető a tényleges (kollégiumi) létkörülményeket jelentő, többnyire nagyobb településhez képest.

A 8. fejezetben, mely az iskola és család integrációjával foglalkozik, egy olyan fogalommal – „épp család” – találkoztam, mely számomra teljesen ismeretlen volt. Utalván még egyszer arra, hogy magam nem szociológus lévén, nem lehetek teljesen tisztában az ezen szakterület terminus technikusaival, ebben a vonatkozásban szintén megkérdeztem több, hosszabb ideje e területen tevékenykedő kollegát. Ez az elnevezés számukra is abszolút novum volt. Tartalmilag érthető, hogy ezek azok a családok, ahol mindkét édes szülő jelen van. Nem lehet esetleg azonban mégis az – bár ez a jelző több helyen előfordul a szövegben és ábrákon is –, hogy az elnevezés háttérében ismételt gépelési hiba van?

A 9. és 10. fejezetben leírtakkal kapcsolatban nem merült fel kérdésem.

A 11. fejezetben, melyben az adatok korábban nem használt statisztikai módszerekkel kerülnek elemzésre, a kapott eredmények interpretálása minden tekintetben elfogadható, a levont következtetések mindegyike kellően megalapozott.

A 12. fejezetben, a szerfogyasztók különböző típusainak sajátosságaival kapcsolatban leírtak jól tükrözik hazai vonatkozású tényeket, s mindazokat a paramétereket, melyek ezekre külön-külön vagy együttesen befolyást gyakorolnak. Az itt leírtak megfelelően elemzik a vizsgált korosztály fogyasztási szokásait, s egyes csoportba tartozók jellemzőit.

A 13., Összefoglalás és értelmezés fejezetben a jelölt összegzi mindazokat az eredményeket és összefüggéseket, melyeket a korábbi fejezetekben az adott témakörben már leírt. Ez az összegzés jól megfogalmazza mindazon sajátosságokat, változásokat, trendeket amelyek a 90-es évek közepétől a disszertáció anyagának fő bázisát jelentő, 2007-es ESPAD vizsgálatig bekövetkeztek. Az itt leírtak mértékadóak, kellően megalapozottak, minden vonatkozásban – az irodalmi adatokkal való összevetésben is – elfogadhatóak. Az itt leírtakkal kapcsolatban szakmai megjegyzésem, kifogásom nem merült fel.

Meg kell azonban jegyezni, mivel az opponens maga népegészségtanász, hogy a disszertációval, különösen a zárófejezettel kapcsolatban felmerült egy kérdése. Egyértelműen megfogalmazódott ugyan, hogy a disszertáció, annak anyaga és az elemzések leíró jellegűek, tehát konkrét felmérések konkrét adatainak ilyen analízisét célozza meg. Ennek ellenére az olvasóban/opponensben felvetődött az a gondolat, hogy az egyébként szakmailag egyértelműen elfogadható munka végén mért nem került sor az egészséget károsító anyagoknak a hazai ifjúsági korosztály által történő fogyasztása megelőzésével kapcsolatban – éppen a részletekbe menő munka adataira, eredményeire alapozva – preventív lépések javasolására. Annál is inkább, mert a disszertáns a problémakörnek egy trendjeiben is meggyőző komplex analízisét végezte el, így arra alapozva – bár nem ez volt az elsődleges célja – lehetett volna a jövőbe mutató, megelőző célokat is kitűzni.

Összességében értékelve a disszertációt, az annak elvégzéséhez szükséges vizsgálatokat, valamint a kapott eredmények analízisét, megállapítható, hogy a munka egy hazai körülményeik között igen lényeges problémakörrel foglalkozik, annak az elemzés során számos új vetületét tárta fel, s így a fiatal korosztály egészségét valóban veszélyeztető behatásoknak egyértelműen jobb megismerését teszi lehetővé.

A disszertációval kapcsolatban fent felsorolt megjegyzéseim, illetve kérdéseim nem teszik megkérdőjelezhetővé a jelöltnek az adott szakterületen való magas szintű felkészültségét. Mindezek alapján a disszertációt a magam részéről elfogadom, javasolom nyilvános védésre bocsátását, valamint – annak sikeres megtörténtét követően – a jelöltnek az MTA doktora cím odaítélését.

S z e g e d, 2011. november 24.

Prof. Dr. Nagymajtényi László
az MTA doktorar